

Glazba, likovna umjetnost i tisak - inicijalni nositelji propagandne reformacijske misli

Stojković, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:097998>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij Engleski jezik i književnost i
Povijest

Katarina Stojković
**Glazba, likovna umjetnost i tisak – inicijalni nositelji
propagandne reformacijske misli**

Završni rad

doc. dr. sc. Anđelko Vlašić

dr. sc. Igor Josipović

Osijek, 2020.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij Engleski jezik i književnost i
Povijest

Katarina Stojković
**Glazba, likovna umjetnost i tisak – inicijalni nositelji
propagandne reformacijske misli**

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje povijesti,
znanstvena grana hrvatske i svjetske ranonovovjekovne povijesti

doc. dr. sc. Anđelko Vlašić

dr. sc. Igor Josipović

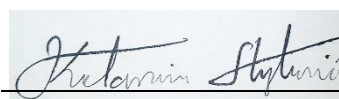
Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 29.06.2020.

0122227465

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Reformacija koja je započela mitologiziranim postavljanjem 95 teza na vrata dvorske crkve u Wittenbergu 1517. godine ostvarila je široki odjek zahvaljujući aktivnoj propagandnoj djelatnosti čiji je predvodnik bio Martin Luther. Uvidjevši dobrobiti novog tehnološkog izuma, Luther je tiskarski stroj pretvorio u novi medij širenja ideja koje su kao inicijalnu namjeru imale reformirati Katoličku crkvu. Lišena tradicionalno negativne konotacije, propaganda je u kontekstu reformacije poslužila kao neutralno, univerzalno, organizirano sredstvo distribucije političkih i vjerskih ideja sa svrhom preoblikovanja javnog mišljenja o Katoličkoj crkvi. Otvoren je tako prostor suradnji različitih medija prenošenja informacija, što je rezultiralo interakcijom glazbe, likovne umjetnosti i tiska. Novonastali prilagođeni sadržaji koji su postali dostupni svim slojevima kondenzirani su na ključne elemente kojima se utjecalo na svijest kako pismenog, tako i nepismenog naroda. Revolucionarni prijevodi na narodni jezik započeti Lutherovim prijevodom Biblije i novi originalni naslovi otvorili su vrata narodnoj književnosti te afirmaciji narodne kulture. Sadržaji korišteni za propagandu poput pamfleta, poslanica, grafika i zbirki pjesama utrli su put izdavaštvu s namjenom masovne distribucije. Reformacija je tako postala prva velika propagandna kampanja koja je rezultirala promjenom nezamislivih razmjera bez tradicionalnih ratnih pohoda. Katolička crkva provela je u konačnici određene reforme po uzoru na Lutherove teze, ali reformacijski pokret nepovratno je rezultirao novonastalom kršćanskom denominacijom - protestantizmom.

Ključne riječi: *reformacija, Martin Luther, propaganda, Lucas Cranach Stariji, tisak*

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Najava reformacije.....	2
1.1.Martin Luther	3
2. Glazba	4
2.1.Masovna distribucija	4
2.2.Lutheranski koral.....	5
2.3.Zbornici himni i korala.....	6
3. Likovna umjetnost	8
3.1.Slikarstvo.....	9
3.1.1.Sjevernoeuropska renesansa	9
3.2.Skulptura i arhitektura	10
3.3.Lucas Cranach Stariji	11
4. Tisak.....	12
4.1.Tiskare	12
4.2.Komparacija produktivnosti reformacijskih, katoličkih i svjetovnih autora.....	13
4.3.Propagandni rat	14
4.4.Sinergija slikarstva i tiska	15
4.4.1. <i>Passional Christi und Antichristi</i>	15
5. Zaključak.....	18
6. Slikovni prilozi.....	19
7. Izvori priloga.....	22
8. Popis literature	23

Uvod

Transformaciju srednjovjekovnog društva u ranonovovjekovno započela je Lutherova crkvena reformacija koja je indirektno uzrokovala niz društvenih reformacija i revolucija koje će kulminirati i vrhunac doživjeti u dugom 19. stoljeću. Početak 16. stoljeća obilježile su velike ideološke, filozofske i tehnološke prekretnice. Humanizam i renesansa donijeli su nova viđenja čovjeka te inspirirale preporod intelektualne i umjetničke sfere. Veliki tehnološki napredak rezultirao je i ključnim izumom kojim će se poslužiti reformacija – tiskarskim strojem. Reformacija je tako postala prvi moderni pokret koji promjene želi ostvariti propagandnim, a ne osvajačkim putem. Način na koji je reformacija, kroz svoga ključnog predstavnika Martina Luthera, izazvala višestoljetnu praksu tradicionalne Rimokatoličke crkve nije otvorio vrata još jednom križarskom ratu, već introspekciji. Luther i pristaše uočili su diskrepancije između biblijskog nauka i njegove primjene. Kako je Crkva bila ključni aspekt života svakog pojedinca posebice u srednjovjekovnom društvu, Lutheru je bilo jasno da to isto društvo mora biti uključeno u pokret jer su se jedino tako mogle ostvariti vidljive promjene. Cilj je ovog rada istražiti kako je fokus na glazbu, likovnu umjetnost i tiskovine omogućio inicijalni utjecajni impuls reformacijskog pokreta. Istraživačka pitanja rada jesu: kako su glazba, likovna umjetnost i tisak omogućili početni reformacijski impuls te kako je uključenost naroda svih slojeva utjecalo na brzo širenje pokreta. Osnovna je teza istraživanja kako je prodiranje do svijesti nepismenih tradicionalista, seljaka i građana, putem novih medija rezultiralo masovnom uključenosti naroda u pokretu. Druga se teza obazire na inicijalni propagandni plan koji svoje napore usmjerava na novonastalu moć tiska i preporođenu volju umjetnika pri proizvodnji propagandnih materijala. Utjecaj glazbe, likovne umjetnosti i tiska prikazat će se uvidom u literaturu većinom pisanu na engleskom jeziku. Kombinacijom izvora koji obrađuju svaki od elemenata ostvarena je jedinstvena analiza i korelacija. Posebni naglasak treba staviti na izvorne tekstove i njihove interpretacije koje se mogu pronaći u članku Angeline Milosavljević, „Reformacija, Luter i upotreba grafike u propagandne svrhe: Papa kao Antihrist“ te knjizi Archibalda Wayeta Wilsona *The Chorales, Their Origin and Influence*. Metodom analize izvora poput pamfleta i plakata korištenih u propagandi reformacije dodatno će se ustvrditi začetak zajedničke djelatnosti likovne umjetnosti i tiska. Dostupnost originalnih izvora omogućio je primarno online-pristup u Bavarsku državnu knjižnicu (Bayerische Staats Bibliothek). Svaki od elemenata, glazba, likovna umjetnost i tisak, objasniti će se u zasebnom, personaliziranom poglavlju kroz glavne predstavnike, djela i motive koji vjerno prikazuju planirani i ciljani tok propagande te njezinu efikasnost u početnim godinama reformacije.

1. Najava reformacije

Ponovno rođenje Europe koje je nastupilo početkom 16. stoljeća zbililo se na temeljima geografskih i znanstvenih otkrića koja su sve više umanjivala crkveni utjecaj. Kako bi narod u navali racionalizacije ipak održala u velu mistike, Crkva je počela naglašavati važnost vjerskih rituala. Glavni su bili euharistija, čija se važnost konstantno umanjivala, i Utjelovljenje. Postupno je utjelovljeni Bog postao izbljedjeli lik transformiran u dobroćudnoga izgubljenoga čovjeka.¹ Na taj način Crkva je usmjerila glavni fokus na papu kao božanskog posrednika na zemlji koji nije običan čovjek, već izabrani vjerski vođa. Katolička crkva svakako nije mirno dočekala početak reformacijskog pokreta jer je cijeli srednji vijek i početak ranog novog provela odbijajući vanjske i unutarnje napade. Ipak, u zanosu ustaljenog položaja važnosti u društvu zaboravila je korigirati i uklanjati manjkavosti unutar vlastitog crkvenog sloja te se boriti protiv zloupotrebe ovlasti. Izgradnja crkve Sv. Petra započeta za pontifikata Julija II. i nastavljena za Lava X. otvorila je dilemu financiranja izgradnje. Poticanje kupovanja oprosta, posebice u Italiji, izazvalo je pitanje razlike novca dana za milostinju i onog za oprost grijeha. Kada se papa Lav X. s nadbiskupom Albertom Brandenburškim našao u financijskoj krizi, poticanje prodaje indulgencija činilo se brzim rješenjem.² Papinskim proglasima kojima se promovirala ovakva praksa suprotstavili su se primarno svećenici u Španjolskoj i Njemačkoj. Potaknut uočenim diskrepancijama biblijskog učenja i papinske prakse, Martin Luther izvjesio je teze za sljedeću raspravu na vratima crkve u Wittenbergu 1517. godine bez revolucionarnih ambicija. Ipak, poljuljana reputacija Rima i pape dočekala je mnoštvo protivnika koji su u osobi Martina Luthera pronašli vođu reformacije. Iako sama definicija riječi ne upućuje na želju za stvaranjem nove denominacije, već provođenje reformi unutar postojeće, reformacijski odjek koji su ostvarile 95 teza doveo je do nove crkvene podjele. Posebice su njemačke zemlje i švicarski kantoni bili glasni po pitanju rastuće papinske moći i poreza. Kako bi ih se umirilo, pokušalo se na saboru u Augsburgu 1518. godine nagovoriti vladare da usmjere svoj fokus na opasnost od islama na granicama. Ipak, sabor se na kraju sveo na pokušaje pobijanja Lutherovih teza.³ Sljedeće godine u Leipzigu Luther se prvi puta odriče katoličkog imena te staje na čelo pokreta koji je sa svih strana dobivao glasnu potporu.⁴ Već 1520. godine stupila je na snagu „Bula o izopćenju“ (*Exsurge Domine*) kojoj se reformatori nisu namjeravali pokoriti.⁵ Karlo V. proglasio je 1521. godine Wormski edikt koji simbolički označava početnu godinu

¹ Hilaire, Belloc, *Kako je nastala reformacija* (Zagreb: Naklada Benedikta, 2012), 10.

² Belloc, *Kako je nastala reformacija*, 57.

³ Isto, 61-62.

⁴ Isto, 62.

⁵ Isto, 63.

petogodišnjeg inicijalnog propagandnog impulsa nastalog masovnim reformacijskim propagandnim aparatom koji je zahvaćao sve slojeve društva.⁶ Propaganda tako u kontekstu reformacije biva lišena tradicionalno negativne konotacije i služi kao neutralno, univerzalno, organizirano sredstvo distribucije političkih i vjerskih ideja sa svrhom preoblikovanja javnog mišljenja o Katoličkoj crkvi.

1.1. Martin Luther

Vođa reformacije, Martin Luther, rođen je 1483. godine u Eislebenu u Saksoniji. Skromnog porijekla, ušao je u augustinski samostan u 23 godini života te se zaredio dvije godine kasnije. Specifičan po snažnom osjećaju duhovnosti, odlučio je stati na kraj praksi prodavanja indulgencija otvaranjem rasprave najavljene u 95 teza. Za života je posjetio Rim 1510. i 1511. godine, gdje nije bio pretjerano iznenađen raskalašenošću gradskog života i posebno zgrožen svećeničkim praksama.⁷ Ipak, proglas kojim je papa poticao na kupovanje oprosta kako bi financirao crkvene investicije izazvao je u njemu duboku reakciju. Poznat kao produhovljeni i energični propovjednik koji je bio cijenjen na sveučilištu u Wittenbergu, svoje je sveobuhvatno teološko znanje usmjerio na pobijanje ove ozloglašene crkvene prakse. Dok je Crkva naglašavala kako pitanje kupovanja oprosta nije čin zloupotrebe crkvenog nauka, već pretjerivanje pojedinih propovjednika u neortodoksnj retorici, Luther je vidio praksu kao čisto protivljenje izvornoj riječi Svetog pisma.⁸ Zahvaljujući širokoj podršci javnosti i moći novonastalog izuma tiskarskog stroja, Luther je započeo prvu opsežnu propagandnu kampanju kojoj je cilj bio potaknuti što veći broj ljudi svih slojeva na reakciju. Ovakva metoda koja nije pozivala na oružani sukob, već na ideološku transformaciju rezultirala je iskonskim preobraćenjem vjernika koji temelje svoje religije polažu na Bibliji. Pošto je i sam bio vrsni pjevač, skladatelj i pisac, odlučio je povezati masovne medije u nastajanju: glazbu, likovnu umjetnost i tisak kako bi uspješno prenio poruku reformacije. Njegov utjecaj i djelovanje u kontekstu propagande kroz sva tri elementa dodatno je opisan u idućim poglavljima.

⁶ Richard A. Crofts, „Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545)“. *The Sixteenth Century Journal* 3 (1985), br. 16: 373, pristup ostvaren 23. 6. 2020., <https://www.jstor.org/stable/2540224>.

⁷ Belloc, *Kako je nastala reformacija*, 55.

⁸ Isto, 56.

2. Glazba

Interes Martina Luthera za glazbu, koju je smatrao jednako važnim dijelom obrazovanja kao primjerice matematiku, proizašao je uvelike iz činjenice da je i sam bio pjevač, pisac himna i skladatelj. Odluka korištenja glazbe u propagandne svrhe potekla je i iz ranih psiholoških zapažanja koja su spoznala utjecaj glazbe na ljudski um. Jedan od glavnih zagovornika maksimiziranja utjecaja glazbe bio je i reformatorski skladatelj Martin Agricola koji u svom djelu *Melodiae Scholasticae* opisuje glazbu kao regenerativno sredstvo za umorne duše.⁹ Prije reformacije formalna glazba 16. stoljeća bila je ograničena na liturgiju i poneke naručene skladbe u istome sakralnom, polifonom stilu. Reformacija je iznjedrila glazbu vjerskog karaktera, ali stila koji se danas naziva popularna, narodna glazba. Sam pojam svoje je ime dobio zbog korištenja već poznatih melodija koje su dobile novi vjerski tekst na narodnom jeziku. Korištenje glazbe na takav način izazvalo je brojne kontroverze i polemike suvremenika koji su vjerovali da se na taj način gubi čistoća poruke. Ipak, njemački humanisti i reformatori odlučili su se na rizik vjerujući kako će istinsko vjersko nadahnuće nadići pokušaje vulgarizacije te biti još jedno sredstvo širenja poruke.¹⁰ Luteransko učenje koje se implementiralo u glazbu kao nova metoda širenja teologije kulminirat će pak za Johanna Sebastianu Bacha. Kako je i sam bio luteran, nastavio je svoju crkvenu glazbu komponirati na idealima koje je začeo svojim učenjem Martin Luther. Vokalno-instrumentalna kompozicija, kantata, namijenjena solistima i zboru uz pratnju instrumenata, vrhunac je otjelovljenja luteranskog učenja u Bachovoj glazbi. Pošto kantata uvijek počinje riječju, povlači se paralela kako na jednak način započinje i služba (misa) te Biblija („U početku bijaše riječ“¹¹) što podržava uvjerenje u važnost iskonske verzije kršćanske nauke.¹²

2.1. Masovna distribucija

Imajući na umu da je glazba, prema Lutheru, jedan od Božjih darova, skladatelji su bili poticani da odbace okove polifone liturgijske glazbe te da istraže instrumentalne i vokalne mogućnosti i varijacije. S druge strane, narod je potican da u što većem broju prisustvuje obredima i pjesmama koje više nisu bile vokalno neizvedive običnom puku. U svom pismu skladatelju Ludwigu Senflu Luther navodi kako vjeruje da bi grupno, zborsko pjevanje moglo imati velik

⁹ Frederick W. Sternfeld, „Music in the Schools of the Reformation”, *Musica Disciplina* (1948), br. 2: 101, pristup ostvaren 17. 4. 2020., <https://www.jstor.org/stable/20531762>.

¹⁰ Sternfeld, „Music in the Schools of the Reformation”, 103.

¹¹ *Biblija: Stari i Novi zavjet* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006), 873.

¹² Rebecca Lloyd, „Bach: Luther's Musical Prophet?“, *Current Musicology* (2007), br. 83: 9, pristup ostvaren 12. 6. 2020., <https://journals.library.columbia.edu/index.php/currentmusicology/article/view/5086/2344>.

utjecaj na srca i um naroda. Prisjeća se i velikih psalmista koji su uvidjeli kako psalmima i himnama govoriti narodu. Pred kraj svog života svoja je uvjerenja potvrdio u raspravi *Dies sind die letzten Worte Davids* (1543.) u kojima opisuje misaoni proces iza korištenja glazbe u propagandne svrhe.¹³ Čini se kako propaganda u sferi reformacijske glazbe ima izrazito pozitivnu konotaciju jer su Lutherove namjere u ovom aspektu bile većinom fokusirane na širenje iskonske verzije Riječi Božje. Dok se tisak i likovna umjetnost fokusiraju na oštrij propagandni pristup, glazba se fokusira na strast i nadahnuće koje grupne izvedbe proizvode. Protestantski sjever u zamahu reformacije uključio je tako glazbene točke u sve velike životne događaje: službe (mise), vjenčanja i sprovode.¹⁴ Korištenje himni i narodnih melodija rezultiralo je brakom vjerskog i svjetovnog te privatnog i javnog. Prva objavljena Lutherova himna *Zeitungslied* bazirala se na melodiji popularne narodne pjesme *Volklied* ili *Meistersinger* te je komentirala vjersko-političku situaciju na način da je pozivala čitatelje da se uključe kao izvođači koji će proširiti njezinu poruku.¹⁵ Ova metoda pokazala se izrazito uspješnom jer je tekst bio lako pamtljiv, a poznate melodije premošćivale su problem nepismenosti. Luther je također objavljivao varijacije na poznate stihove Psalama od kojih su najpoznatije one iz 1524. godine Psalma 51 *Es woll uns Gott genädig sein* (*Neka nam se smiluje Bog*) i Psalma 130 *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* (*Iz dubine, Jahve, vapijem tebi*). Gradska kronika katoličkog grada Magdeburga zabilježila je kako se himne brzo šire među stanovnicima unatoč zakonskoj zabrani reformacijskog djelovanja. Niti pritvaranje distributera himni nije obeshrabilo narod da izvodi luteranske himne prije katoličkih misa.¹⁶ Distributeri nisu samo prodavali ili dijelili papire i zbirke pjesama, već su i učili nepismene i polupismene riječima. Unatoč Lutherovim sumnjama da se neće naći dovoljno vještih pjesnika koji bi uspješno interpretirali ideje reformacije, mnoštvo pjesnika iskazalo se u pisanju stihova u Lutherovom duhu te su dodatno osnažili reformacijski impuls. Pjevanje hvalospjeva postalo je glavna značajka koja je povezivala sve reformacijom zahvaćene slojeve društva.

2.2. Lutheranski koral

U vrijeme reformacije postojala su četiri glavna tipa melodija: njemačke narodne himne (korištene tijekom srednjeg vijeka i u Katoličkoj crkvi), melodije porijeklom od himni na

¹³ J. Andreas Loewe, „Why do Lutherans Sing? Lutherans, Music, and the Gospel in the First Century of the Reformation“, *Church History* 1 (2013), br. 82: 70, pristup ostvaren 17. 4. 2020., <https://www.jstor.org/stable/23358906>.

¹⁴ Sternfeld, „Music in the Schools of the Reformation“, 99.

¹⁵ Loewe, „Why do Lutherans Sing? Lutherans, Music, and the Gospel in the First Century of the Reformation“, 73.

¹⁶ Isto, 75.

latinskom jeziku, melodije sekularnih tekstova (narodne melodije) i originalne melodije.¹⁷ Prvi, već spomenuti, korak glazbene propagande fokusirao se na stihove pjesama. Nakon što su stihovi izmijenjeni u duhu pokreta, započeo je drugi korak preoblikovanja melodije. Pjevušenje novih vjerskih tekstova narodnim melodijama bilo je sasvim prikladno u javnoj, sekularnoj sferi. Ipak, postalo je jasno kako treba oformiti novi stil pjevanja na samim službama. Tako, Luther uz pomoć renomiranih skladatelja Conrada Rupffa i Johanna Walthera započinje proces transformacije koral, tradicionalnog jednoglasnog liturgijskog pjevanja.¹⁸ Luther je bio odlučan da koral pretvori u veličanstvenu formu koja nadilazi tradicionalnu poletnu melodiju air. Iako je stvarao novi koncept, nije se mogao oduprijeti utjecaju sekularnih melodija koje su u varijacijama bile uklopljene u crkveno pjevanje.¹⁹ Treba istaknuti kako su Luther i reformatori bili vrlo svjesni paralelnih povijesnih događanja. Dokaz je toga Lutherova himna nazvana „Melodija Pape i Turaka“ u kojoj Luther papinsku prijetnju kršćanskom životu izjednačava s onom osmanskih napada.²⁰ Svaka prilika u kojoj se prijetnja europskom kršćanskom načinu života mogla usporediti sa štetom koju nanosi trenutni crkveni poredak bivala je maksimalno iskorištavana.

2.3. Zbornici himni i koral

Nakladnici Trutebul i Maler obilježili su kulminaciju djelovanja propagandnog aparata 1524. godine izdavanjem prvih cjelovitih luteranskih zbornika himni i koral. Valja istaknuti zbornik *Etlich Christlich Lider*, poznat i kao „Actliederbuch“ koji se sastojao od osam himni i četiri melodije; *Erfurt Enchiridion* koji se sastojao od 26 himni i deset melodija te *Gesangbüchlein* namijenjen polifonim izvedbama uvježbanih zborova. *Erfurt Enchiridion* u podnaslovu je opisan kao „Mala korisna knjižica za kršćana u sadašnje vrijeme za vježbu svetih pjesama“ te je zajedno s „Actliederbuchom“ bio primarno namijenjen za kućnu upotrebu.²¹ Ovakav podnaslov i njemu slični upućuju na novo reformacijsko učenje koje promovira slavljenje i pjevanje i izvan crkvene zgrade. Tako se afirmira biblijsko učenje koje nalaže da za doživljaj duhovnosti i vjere osoba ne mora nužno biti u crkvi, već to može ostvariti i u vlastitom domu („Jer gdje su dvojica ili trojica sabrana radi mene, tu sam ja među njima“²²). Luther je posebnu pozornost posvetio izvornosti svih izdanih djela koja su bila dio reformacije te je konstantno

¹⁷ Archibald Wayet Wilson, *The Chorales, Their Origin and Influence* (London: The Faith Press, 1920), 7.

¹⁸ Wilson, *The Chorales, Their Origin and Influence*, 7.

¹⁹ James T. Lightwood, *Hymn-Tunes and Their Story* (London: Hazell, Watson and Viney, 1952), 4.

²⁰ Lightwood, *Hymn-Tunes and Their Story*, 12.

²¹ Wilson, *The Chorales, Their Origin and Influence*, 8.

²² Biblija: Stari i novi zavjet, 812.

pisao proglase o autentičnosti. U pravilu, na tržištu se ubrzo po izdavanju originala pojavilo mnoštvo iskrivljenih verzija, koje zbog svoje popularnosti zapravo predstavljaju prvi oblik piratskih kopija. Aktualizacijom ovakvih instanci koje su postale specifične upravo tijekom reformacije uočava se uzorak. Po dolasku na tržište popularna verzija ograničene ponude brzo bi se rasprodala zbog svoje atraktivnosti ili kontroverznosti. Tada bi na scenu stupili neautorizirani izdavači koji bi manipuliran original distribuirali dalje na tržište. U želji da osigura integritet i složnost pokreta Luther 1529. godine objavljuje *Geistliche Lieder auff new gebessert*. Ovaj zbornik himni popratila je i napomena koja se osvrnula na masovnu iskrivljenu proizvodnju te je molila čitatelje da se koriste samo odobrenim verzijama i izdanjima. Kasnije su ilegalne kopije omogućile očuvanje vrijednih povijesnih izvora čiji su originali uništeni. Najbolji primjer toga jest zbornik *Deutsch Kirchenamt . . . wie die Gemeinde zu Strassburg singt* objavljen 1525. godine. Glavni urednici zbornika bili su bivši katolički svećenici strassburške katedrale Matthäus Greiter i Wolfgang Dachstein. Greiter, poznat i kao pjevač, skladatelj je melodije „O Mensch beweine dein' Sünde gross“, a Dachstein, poznat kao orguljaš, skladatelj melodije „An Wasserflüssen Babylon“. Zahvaljujući pretisku originalnog zbornika koji je nastao godinu dana kasnije ostale su sačuvane upravo navedene melodije i njezini skladatelji. Original je pak uništen u opsadi Strassburga 1870. godine.²³ Sve u svemu, moć tiska još jednom se pokazala poveznicom različitih medija prijenosa propagandne misli te je omogućila glazbi da djeluje kao zasebni faktor u širenju reformacijskog pokreta.

²³ Wilson, *The Chorales, Their Origin and Influence*, 10.

3. Likovna umjetnost

Odnos prema dobrima likovne umjetnosti reformacija je razvila u dva pravca. Jedan je bio potaknut ikonoklastičkim naporima koji su nastojali ukloniti sve slike i kipove koji bi mogli odvesti u idolopoklonstvo. Takvi napori temeljili su se na božjim zapovijedima iz Knjige Izlaska u kojoj Mojsiju na brdu Sinaj Bog Jahve kaže: „Nemoj imati drugih bogova uz mene. Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom. Ne klanjaj im se niti im služi“²⁴. Poštivanje zapovijedi rezultiralo je uklanjanjem bilo kakve forme umjetnosti koja se mogla smatrati idolom posebice u današnjoj Švicarskoj, Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, Francuskoj te južnoj Njemačkoj.²⁵ Primarna svrha ovog pravca nije bila protiv same likovne umjetnosti, već protiv lažnog uvjerenja o moći fizičkih objekata nastalih ljudskom rukom. Ipak, u puritanskom zanosu stradale su brojne skulpture, oltari, slike i vitraži. Ovakav nasilan manifest rezultirao je reakcijom Katoličke crkve koja će potaknuti nastajanje umjetničkog pravca baroka početkom 17. stoljeća. Na taj način Crkva je željela afirmirati vizualni doživljaj vjere nad slušnim koji su poticali reformatori.²⁶ Drugi pravac odlučio se boriti protiv idolopokloničke umjetnosti novom reformacijskom umjetnosti. Martin Luther vjerovao je u veliku moć umjetnosti koja je dar od Boga i sredstvo širenja „radosne vijesti“. Sam Luther nije se ustručavao primjereno uživati u blagodatima materijalnog života te je smatrao kako pod božjim vodstvom može nastati i slika i skulptura koja proslavlja Boga na način koji nije idolopoklonički.²⁷ Ipak, kao i prvi pravac, poticao je nauk koji prednost daje slušanju jer „Ono što oko nije vidjelo, što uho nije čulo, na što ljudsko srce nije pomislilo: to je Bog pripravio onima koji ga ljube“.²⁸ Lutherovo i reformacijsko učenje dakle nije odbacilo vizualni aspekt, već ga je oblikovalo na vjerskim učenjima koja zagovaraju ograničenost osjetila.²⁹ Prema tome, što god čovjek pokušao stvoriti kako bi uobličio Boga, uzaludno je, što potvrđuje i ranije navedeni redak iz Prve poslanice Korinćanima. Ljudska osjetila imaju svoje granice, a nakon njih nastupa vjera. Upravo ta misao vodilja bila je poruka reformatora narodu. Posebna pozornost propagandnoj umjetnosti grafika posvetit će se u sklopu poglavlja o tisku, „Sinergija slikarstva i tiska“.

²⁴ Biblija: Stari i novi zavjet, 58.

²⁵ Phil Brant, „Martin Luther and Visual Art“, Concordia University Portland, pristup ostvaren 12. 6. 2020., <https://libguides.cu-portland.edu/reformation/art>.

²⁶ Bridget Heal, „Art and Religious Reform in Early Modern Europe“, *Special Issue: Art and Religious Reform in Early Modern Europe 2* (2017), br. 40: 247, pristup ostvaren 16. 6. 2020., <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-8365.12305>.

²⁷ Brant, „Martin Luther and Visual Art“.

²⁸ Biblija: Stari i novi zavjet, 937.

²⁹ Heal, „Art and Religious Reform in Early Modern Europe“, 247.

3.1. Slikarstvo

Percepcija likovne umjetnosti i razvitak umjetničke kritike nastali su utjecajem reformacijskog pokreta. Kako bi izbjegli optužbe za idolatriju umjetnici prednost počinju davati crno-bijelim grafikama, pejzažima, mrtvoj prirodi i kadrovima iz svakodnevnog života. Dok se jedan pravac fokusira na komercijalnu umjetnost, drugi proizvodi djela simboličkog značenja. S druge strane, potaknuta odjekom reformacije, Katolička crkva nastavila je približavati svoje učenje adopcijom praznovjerja i svetaca koji korijene vuku iz narodnih priča i mitologije. Za razliku od reformiranih umjetnika koji su odlučili dodatno mistificirati božanstvo čija se prisutnost u kompoziciji pretpostavlja ili podrazumijeva, katolički umjetnici masovno proizvode ikone i skulpture svetaca. Posebice u slikarstvu uočljiv je evolucijski misaoni proces percepcije kompozicije. Reformacija tako vjernike potiče na odricanje materijalnih simbola vjere te formulira vjeru kao misaoni i duhovni proces. Slikarstvo stoga transcendentira i zahtijeva proučavanje svim osjetilima zbog svoje simboličnosti i implicitnosti duhovnosti. Najveći slikarski zamah dogodio se u Njemačkoj, Švicarskoj, Nizozemskoj, Velikoj Britaniji i Skandinaviji kao odgovor na idolatrijsku visoku renesansu.³⁰

3.1.1. Sjevernoeuropska renesansa

Novi umjetnički pravac, sjevernoeuropska renesansa, inspiriran reformacijskim učenjem, pojavio se kao antiteza južnoeuropskoj visokoj renesansi. Glavno obilježje pravca bile su ogoljene, reducirane kompozicije često prožete biblijskom simbolikom. Glavni predstavnici bili su Martin Schongauer, Matthias Grunewald, Albercht Durer, Albrecht Altdorfer, Hans Baldung Grien u Njemačkoj; Hieronymus Bosch u Nizozemskoj te Pieter Bruegel, Quentin Massys, Jan Provost, Jan Gossaert, Joachim Patenier i Joos van Cleve u Flandriji. U ovom periodu reformirana crkva reducira broj narudžbi crkvene umjetnosti zbog čega se stari majstori sve više okreću sekularnim temama. Ipak, poneke privatne narudžbe rezultiraju novim kompozicijama vjerske tematike od kojih treba istaknuti one Pietera Bruegela Starijeg (Slika 1.).³¹ Primjerice, Hans Holbein Mlađi, luteran iz Augsburga, istaknuo se slikanjem portreta u Londonu za glavne aktere odsjeka reformacije u Engleskoj.³² Dok su neke biblijske teme reformirani umjetnici češće prikazivali (posljednja večera), izbjegavali su one koje otvaraju ideološke razlike poput transupstancijacije, raspeća, uskrsnuća i bezgrješnog začeca. Aktivna

³⁰ Neil Collins, „Protestant Reformation Art“, pristup ostvaren 16. 6. 2020., <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/protestant.htm>.

³¹ Collins, „Protestant Reformation Art“.

³² „Hans Holbein the Younger“, National Gallery, pristup ostvaren 16. 6. 2020., <https://www.nationalgallery.org.uk/artists/hans-holbein-the-younger>.

potražnja propagandne reformacijske umjetnosti vrhunac će doživjeti sredinom 16. stoljeća nakon što su kalvinisti pod izgovorom reformacije izveli ikonoklastičku furiju ili *beeldenstorm*. Uništavanje mnoštva, primarno povijesnih, spomenika te nebrojenih umjetničkih djela oštro su se protivila Lutherovu viđenju uloge umjetnosti u religiji. Stoga, umjetnici kreću s produkcijom kompozicija manjih dimenzija koje su sadržavale vjersku poruku i moralnu poduku.³³ Treba istaknuti kompozicije mrtve prirode „Vanitas“ specifične za nizozemske umjetnike koje su poticale na pobožan i posvećen život. Kao brojna djela sjevernoeuropske renesanse, kompozicije su sadržavale nepoznat izvor svjetlosti koja simbolizira božanstvo te su odabirom prikazanih predmeta simbolično podsjećali na prolaznost tjelesnih užitaka i nepobitnu smrtnost (*memento mori*). Česti motivi jesu lubanje, svijeće, knjige, glazbeni instrumenti, cvijeće, hrana i piće. Sam naziv ovakve vrste slikarstva korijen vuče upravo iz početnih stihova Knjige propovjednika iz Starog zavjeta koji kažu „Ispraznost (Vanitas) nad ispraznošću, veli Propovjednik, ispraznost nad ispraznošću, sve je ispraznost!“^{34,35} Individualni doživljaj umjetnosti i vjere postala su glavna obilježja umjetničke propagande koja je svoje djelovanje usmjerila primarno na slojeve koji su je mogli priuštiti. Za razliku od crno-bijelih grafika koje su u sklopu pamfleta bile dijeljene, ozbiljniji komadi umjetnosti trebali su djelovati na više slojeve društva. Slikarstvo je tako postalo mediji širenja reformirane misli i na plemićkim dvorovima. Treba opetovano isticati da je uspjeh reformacije ležao upravo u činjenici proizvodnje propagandnih materijala za sve slojeve društva.

3.2. Skulptura i arhitektura

Skulptura i arhitektura usko su povezane u kontekstu sakralnih građevina. Nove reformirane crkve izbjegavale su ikone, skulpture i grandiozne elemente te svojim stilom promovirale skromnost i pobožnost. Jedini materijalni simbol bio bi križ bez raspetog Isusa, a glavni detalj interijera bila bi propovjedaonica. U slučajevima kada je izvorno Katolička crkva bila prenamijenjena novoj reformiranoj postojale su dvije opcije. Ili bi se sačuvali određeni elementi interijera povijesnog značaja, a ikone skinule i premjestile; ili, što je bilo specifično za pristaše Calvina i Zwinglija³⁶, bile bi potpuno uništene sve ikone, statue, triptisi i reljefi te uklonjeni

³³ Collins, „Protestant Reformation Art“.

³⁴ Biblija: Stari i Novi zavjet, 567.

³⁵ „Vanitas“, Tate, pristup ostvaren 16. 6. 2020., <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/v/vanitas>.

³⁶ Jean Calvin, vođa kalvinista i Huldrych Zwingli, vođa cvinglijanaca. predstavnici su radikalnog pravca reformacijskog pokreta koji su se istaknuli djelovanjem u Švicarskoj. Posebno su se borili protiv ceremonijalnih obreda i crkvenog materijalizma te su poticali pristaše na masovno uništavanje crkvenih dobara (više u: Neil Collins, „Protestant Reformation Art“, <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/protestant.htm>).

oltari, ispovjedaonice i druga obilježja interijera Katoličke crkve.³⁷ Iako je bio ikonoklastičkih uvjerenja, Luther je oštro osuđivao takve barbarske ispade jer je cijenio umjetničku vještinu. Vizualni manifest baroka bio je izravni odgovor na ovakve ispade frakcija reformista. U pravilu će arhitektura kao propagandno sredstvo doći do izražaja tijekom protureformacije grandioznim građevinama kojima se ponovno željelo opčiniti narod. Po tom pitanju reformirane crkve nastoje zadržati dosljednu skromnost te njome privući istinske vjernike.

3.3. Lucas Cranach Stariji

Lutherova desna ruka i najznačajniji predstavnik sjevernoeuropske renesanse inicijalnog reformacijskog vala, Lucas Cranach Stariji, njemački je slikar, grafičar i izdavač. Cijeli život proveo je vršeći važne državničke funkcije od kojih valja izdvojiti onu gradonačelnika Wittenberga, na koju je izabran čak tri puta. Uživao je jednaku protekciju kao i Luther pod saksonskim Friedrichom III. Mudrim.³⁸ Poput Luthera, podržavao je ikonoklazam, ali je i razumio važnost vizualnog stimulansa u širenju propagandne poruke. Tako je Cranachov atelijer proizveo nekoliko oltarnih pala, epitafa, portreta i grafika. Ipak, za razliku od kićenih djela visoke renesanse, Cranach svoje kompozicije mortificira te se namjerno odriče estetike u korist prenošenja poruke reformacije.³⁹ Povrh propagandnog djelovanja od kojeg treba izdvojiti ciklus pamfleta *Passional Christi und Antichristi* koji je detaljnije obrađen u poglavlju „Sinergija slikarstva i tiska“, Cranach je ovjekovječio život i rad Martina Luthera u nizu slikovnih kronika. U raznolikim prikazima, reformator je prikazan u okruženju svojih prijatelja i suradnika te upravo takvi prikazi daju vrijedan uvid u pozadinske procese reformacijskog propagandnog aparata. Većina pretisaka koji su prikazivali Luthera bili su kopije originalnih Cranachovih djela. Njegova sposobnost da proizvede kvalitetne kompozicije u kratkom vremenu činila ga je najpoželjnijim slikarom i grafičarom. Proračunatim investicijama Cranach je uvidio kako iskoristiti novu moć tiska te ostvariti uspješnu masovnu proizvodnju. Pravu je revoluciju izazvalo korištenje otisaka nastalih tehnikom drvoreza. Cranach je drvorez unaprijedio propagandnim potrebama tako da je u matrici ostavio prostor za tekst, što je uvelike estetski unaprijedilo naslovne stranice.⁴⁰

³⁷ Collins, „Protestant Reformation Art“.

³⁸ „Lucas Cranach the Elder“, The National Gallery, pristup ostvaren 16. 6. 2020., <https://www.nationalgallery.org.uk/artists/lucas-cranach-the-elder>.

³⁹ Heal, „Art and Religious Reform in Early Modern Europe“, 250.

⁴⁰ Andrew Pettegree, „The art that built Martin Luther’s brand“, Apollo, pristup ostvaren 16. 6. 2020., <https://www.apollo-magazine.com/the-art-that-built-martin-luthers-brand/>.

4. Tisak

Reformacijski pokret nije bio prvi koji je odlučio koristiti tisak u propagandne svrhe. Njegova posebitost leži u činjenici da je prvi obuhvatio široki spektar medija koji mogu poslužiti propagandi. Još 1454. godine Gutenberg je morao zaustaviti tiskanje Biblije zbog protuturskog pamfleta „Eyn manung der cristenheit widder den durken“ u jeku protuturske propagande nakon pada Konstantinopola.⁴¹ Interes za sadržaje pamfleta bio je kratkotrajan, zbog čega je bilo ključno stalno izdavati nove privlačne sadržaje. Ilustracije će postati ključni element pamfleta, koji će biti usmjereni primarno srednjem sloju gradskog stanovništva. Iako je nepismenost još uvijek značajno prisutna, bilo je dovoljno da rijetki pismeni pojedinac razglasi sadržaj pamfleta koji je pisan na narodnom jeziku. Aleksandar Stipčević u svojem velikom nakladničkom pregledu „Povijest knjige“ izdvaja kako „Propaganda putem letaka i proglašenja imala je već u svojim prvim koracima sve bitne značajke što će je odlikovati i u kasnijim vremenima: a) jezik tih proglašenja i pamfleta jezik je koji razumiju oni kojima su namijenjeni; b) poruka im je kratka i jasno formulirana; c) umnožavaju se u velikom broju primjeraka s namjerom da ih čita što veći broj ljudi“.⁴² Vizualno atraktivni sadržaj te kratka i jasna poruka ostvarili su sve preduvjete da pamfleti rezoniraju s velikim brojem gledatelja i čitatelja.

4.1. Tiskare

Kratko se valja osvrnuti na razvoj tiskara, koji je bio iniciran reformacijom te masovnom potražnjom. Kako su tiskare u kontekstu teme ovog rada pozadinski akteri, bit će izdvojeni samo određeni ključni aspekti važni za razumijevanje okvira teme te odjeka izdavačke propagandne djelatnosti. Statistike pokazuju kako je u Njemačkoj prije reformacije tiskano oko 214 knjiga godišnje, a upravo zahvaljujući reformaciji, do 1520. godine, taj se broj povećao na 880 knjiga godišnje.⁴³ Za masovni skok zaslužni su ne samo reformatori, već i Katolička crkva koja je ograničenim naporima nastojala ostati relevantna na literarnom tržištu. Ipak, novina pisanja na narodnom jeziku otvorila je knjigu, kao opsežno literarno štivo, većem broju građana te je tako postala najbolje prodavana stavka u knjižarama. Europa se u 16. stoljeću još uvijek bori s nepismenosti, no toj borbi svakako je pomoglo izdavanje prijevoda i autorskih naslova na narodnom jeziku. Od mnoštva tiskara koje su niknule diljem Njemačke i u ostatku Europe, treba istaknuti onu u Urachu u blizini Tübingena u Njemačkoj. Ona je posebno važna za

⁴¹ Aleksandar Stipčević, *Povijest knjige* (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), 385.

⁴² Stipčević, *Povijest knjige*, 386.

⁴³ Isto, 456.

reformacijsko djelovanje među južnoslavenskim narodima. Popovi glagoljaši, Stjepan Konzul i Antun Dalmatin samo su neka od imena koja su se istaknula svojom djelatnosti u ovoj tiskari.⁴⁴ Uključenost slavenskih naroda u izdavačkoj propagandnoj djelatnosti reformacije indirektno će potaknuti nacionalno buđenje te književnost na narodnom jeziku. Posebice će Lutherov propagandni uzorak biti primjenjivan u manifestima nacionalnog buđenja slavenskih naroda koje će započeti zahtijevanjem uvođenja narodnog jezika u državne službe.

4.2. Komparacija produktivnosti reformacijskih, katoličkih i svjetovnih autora

Kod naglašavanja i kontrastiranja produktivnosti reformacijskih i katoličkih autora postoje određene generalizacije koje se provlače kao početne točke uspjeha reformacijskog pokreta. Neke od najvažnijih jesu uvjerenje kako je „Katolička crkva zanemarila propagandni potencijal tiskarskog stroja, da su mjesne uredbe favorizirale luteranske publikacije, da su periodi pojačanih tenzija povećali odgovore na literarnoj sceni, da su tijekom ključnih 1520-ih izdana djela protestanata uvelike brojčano nadjačala katoličku obranu, da katoličanstvo nije proizvelo niti jednog pisca čiji bi genij ili popularnost bio mjerljiv onom Martina Luthera, da na temelju sadržaja knjige ne možemo zaključiti ništa definitivno o stanovištu čitatelja te da relativno niska stopa pismenosti umanjuje značaj tiska“⁴⁵. Fokusiranjem na neke od ovih generalizacija može se dobiti privid uspješnosti tiska kao jednog od inicijalnih nositelja propagandne reformacijske misli. Wormskim ediktom 1521. godine označen je početak rada masovnog propagandnog aparata koji će u pet godina proizvesti čak 46% svih tiskanih knjiga. Usporedno, Katolička crkva između 1521. i 1525. godine objavila je samo 16.9% tiskanih djela.⁴⁶ Treba spomenuti kako se katoličko izdavaštvo nije odvažilo na objavljivanje mnoštva novih naslova, već na ponavljanje dobro poznatih naslova pisanih na latinskom jeziku. Lutherova Biblija postala je neviđeni bestseler te je u pola stoljeća tiskana u oko milijun primjeraka. Još jedan Lutherov hit, spis „An den christlichen Adel deutscher Nation“ tiskan u 4000 primjeraka, morao se ponovno izdati nakon samo tjedan dana zbog masovne potražnje te je u konačnici tiskan u čak 15 izdanja.⁴⁷ Ovaj inicijalni impuls svakako potvrđuje tezu rada te naglašava važnost prvih godina u održavanju ideje jer već u idućih pet godina od 1526. godine izjednačava se omjer

⁴⁴ Stipčević, *Povijest knjige*, 456.

⁴⁵ Crofts, „Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545)“, 369-370.

⁴⁶ Isto, 373.

⁴⁷ Stipčević, *Povijest knjige*, 454.

reformacijskih (25.2%) i katoličkih (23.2%) djela.⁴⁸ Također, treba potvrditi spomenutu pretpostavku o uspjehu reformacije koja se temelji na favoriziranju luteranskih spisa nad drugima. Reformacija je pokrenula ne samo tiskarstvo, već i knjižarstvo. Izvještaj papinskog nuncija iz 1521. godine iz Wormsa navodi da su Lutherovi spisi na narodnom njemačkom jeziku toliko popularni „da tiskari ne žele prodavati doli Lutherove spise“.⁴⁹ Ono što valja istaknuti kao neposrednu posljedicu jest eksponencijalni rast svjetovnih djela kojima je svakako čitateljsku platformu otvorila reformacijska propagandna literatura na narodnom jeziku.

4.3. Propagandni rat

Rat intelektualaca, što ga je pokrenuo Martin Luther nakon ekskomunikacije, pokazao je spremnost jedne strane na adaptaciju sadržaja publici i adopciju novih tehnologija te konzervativnost druge. Lutherovi pristaše priključili su mu se u aktivizmu usmjerenom na sve slojeve društva. Poučeni prošlim neuspjesima mnogobrojnih pokreta protiv svjetovne ili crkvene vlasti, reformatori su počeli s proizvodnjom sadržaja univerzalnog razumijevanja. Okrenuli su se temeljnim zajedničkim ljudskim osobinama te tako povezali masu pristaša svih slojeva i stupnjeva obrazovanja. Stoljećima je problem Katoličke crkve bio ograničavanje znanja i dostupnosti sadržaja, što je i u konačnici rezultiralo velikim buđenjem intelektualnih krugova društva koji su željeli djelovati izvan crkvenih okvira u kasnijim godinama. Reformacija je bila samo još jedan primjer nesposobnosti prilagođavanja uvjetima i potrebama vremena. Općenito, Crkva je postala nešto nedodirljivo zbog čega mnoštvo kvazi-vjernika Crkvu pohađa iz navike, a ne iz uzvišenih, duhovnih razloga. Povrh toga, Lutherov propagandni aparat imao je pregršt faktora i problema na koje se mogao referirati u svojem programu, od korumpiranosti pape do pokvarenosti svećeničkog i redovničkog staleža. Naravno, u propagandnom ratu obje strane koristile su se i dvosmislenim natpisima te dezinformacijama kako bi što lakše progurale svoj narativ. Treba izdvojiti poznati primjer francuskog gradića Meauxa iz 1528. godine. Gradić je postao mjesto radnje pravog rata plakata pa se tako jedno jutro na vratima Katedrale pojavio plakat na kojem lažna bula Klementa VII. navodno „dopušta i nalaže da se Lutherove knjige čitaju, ponovno čitaju i daju na čitanje“.⁵⁰ Mnoštvo plakata bilo bi popraćeno i šokantnim karikaturama protiv pape, ali i reformatora. Opsceni prikazi trebali su pomoći narodu u vizualizaciji zajedničkog neprijatelja te ih ohrabriti da formiraju čvrsto pozitivno ili negativno stajalište o jednoj od zaraćenih strana. Svoj doprinos na pamfletskoj

⁴⁸ Crofts, „Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545)“, 373.

⁴⁹ Stipčević, *Povijest knjige*, 454.

⁵⁰ Isto, 453.

fronti dao je i Matija Vlačić Ilirik u drugoj fazi reformacijskog pokreta sredinom stoljeća.⁵¹ Najveći zamah ostvaren je, pak, upravo u prvoj fazi, od 1521. do 1525. godine.

4.4. Sinergija slikarstva i tiska

Martin Luther nije mogao imati bolju inspiraciju pri širenju reformacijskog narativa nego onu koju je pronašao u Bibliji. Posebice Novi zavjet jasno svjedoči o načinu na koji je Isus Krist privukao mase te pokrenuo ekspanzivno vjersko probuđenje. Ključ je ležao u aktualizaciji metaforičkih priča koje su bile smještene na poznata mjesta radnje s poznatim likovima. Prosjaci, farizeji i bogataši smješteni na prometnice, gradske ulice ili vinograde činili su okvir priče kojom se privlačilo slušatelje. Trebalo je tako dobro poznate likove svećenika, siromaha i seljaka uklopiti u narativ koji je želio istaknuti licemjerje i neispravno tumačenje Svetog pisma. Budući da se narod već u 16. stoljeću počeo znatno više stimulirati vizualnim pomagalicama medija u nastajanju i kako je nepismenost još uvijek bila visoka, reformacija je iznjedrila prve formate propagandnih plakata i grafika. Takve grafike, više su se fokusirale na bombastičan dojam koji bi ostavili na promatrača, za razliku od čisto tekstualnih pamfleta čija je publika bila ograničena. Upravo pri izradi grafika dolazi do sinergije dva ključna nositelja inicijalne propagandne moći reformacije – slikarstva i tiska. Kvalitetna karikatura društvenih odnosa s posebnim naglaskom na kritične točke (prodavanje indulgencija, papinska želja za svjetovnom moći) popraćena paragrafom reformacijskog programa imala je najutjecajniji efekt među svim društvenim slojevima svih dobi. Upravo je reformacija utrla put današnjim metodama izrade plakata i grafika koje se vode omjerom koji ide u korist vizualnom dijelu kompozicije nad tekstualnim.

4.4.1. *Passional Christi und Antichristi*

Kao vođa reformacije Luther se povezao s mnogobrojnim utjecajnim ljudima, a jedan od njih bio je i dvorski slikar Lucas Cranach Stariji, koji je uvelike omogućio realizaciju Lutherovih misli.⁵² Slike 2 i 3 primjeri su efektivne translacije kompleksnih poruka u ilustracije upravo Lucasa Cranacha. One su dio ciklusa pamfleta pod imenom *Passional Christi und Antichristi* iz 1521. godine i osim grafičkog dijela sadržavale su i molitvenik te tekstove koji potiču na promišljanje o Kristovu životu. Tekst, koji je za gore spomenute primjere napisao Philipp Melancthon, uključen je u kompoziciju prema estetski privlačnom modelu omjera slike i

⁵¹ Stipčević, *Povijest knjige*, 454.

⁵² Brant, „Martin Luther and Visual Art“.

teksta.⁵³ Cranach u primjerima pokušava dočarati oprečnost djelovanja i ponašanja Krista i njegova poslanika na zemlji. Koristeći se gotovo identičnom dijagonalnom kompozicijom nastoji potaknuti promatrača na uočavanje fundamentalnih razlika koje se temelje na biblijskom i Kristovu nauku. Sam naziv ciklusa pamfleta upućuje na obeščašćenje Kristove muke koja se uspoređuje s papinskom. S jedne strane Krist je prikazan kao sluga drugima koji se druži sa svim slojevima društva, dok je s druge strane papa prikazan u odabranom društvu u želji da se pred njim ponize sva tijela svjetovne i crkvene vlasti. Prateći narativ onoga što će izrasti u dio protestantske etike, grafike i pamfleti potiču na individualni doživljaj vjere i njezine poruke za razliku od kolektivnog doživljaja po katoličkoj tradiciji. Treba izdvojiti još jedan primjer *Passionala* (Slike 4 i 5) koji se, pak, osvrće na problem korumpiranosti i pohlepnosti Crkve. S jedne strane, prikazan je Krist u poznatoj sceni protjerivanja trgovaca iz hrama bičem, dok je s druge strane prikazan papa u činu prodaje indulgencije. Dok Krist predstavlja bič pravde koji tjera svjetovne poslove iz crkve, Antikrist ili papa, pak, poziva na miješanje crkvenih i svjetovnih poslova. Kako je Novi zavjet predstavio Krista kao spasitelja prvotno siromašnih i nemoćnih, podsjećanje na ovu scenu iz dobro poznate biblijske priče trebalo je potaknuti upravo siromašne, nemoćne i podčinjene građane na odbacivanje papinske izrabljivačke prakse. Po objavljivanju *Passional Christi und Antichristi*, Crkva je Luthera proglasila heretikom, no njegovo se djelovanje nastavilo u još većem zaletu zahvaljujući, ne samo recepciji među narodom, već i podršci ključnih svjetovnih i crkvenih autoriteta. Godinu dana kasnije, 1522. godine, objavio je svoj prijevod Novog zavjeta poznat pod nazivom „Das Septembertestament“ koji je također ilustrirao Lucas Cranach Stariji. *Passional* je potaknuo i izdavanje individualnih grafika koje su svojom skandaloznošću i porukom pokušavale nadmašiti jedna drugu. Tako, nadovezujući se na priču o izrabljivanju naroda crkvenim nametima i individualnim svećeničkim zahtjevima, nastala je jedna prepoznatljiva grafika koja na groteskno karikaturalan način širi viđenje katoličkih svećenika. Erhard Schön autor je grafike „Vrag svira gajde“ (Slika 6) kojom potiče propagandu koja svećenike vidi kao vražje glasnogovornike koji plešu kako vrag svira. Imajući na umu težnju reformiranja svih odjela i razina Katoličke crkve, Luther je propagandne materijale slao i opaticama u samostanima. Slika 7 prikazuje omotnu stranicu jedne poslanice iz 1524. godine koja je upućena u samostan.⁵⁴ Ilustracija jasno pokazuje redovnicu kako baca u vatru primljenu poslanicu. Strah od ekskomunikacije bilo je sveprisutan,

⁵³ Angelina R. Milosavljević, „Reformacija, Luter i upotreba grafike u propagandne svrhe: Papa kao Antihrist“, *Filozofija medija: Mediji i alternativa* (2018), br. 22: 171.

⁵⁴ Stipčević, *Povijest knjige*, 455.

no bilo je jasno kako će uskoro propagandna retorika uroditi značajnim promjenama i napredcima.

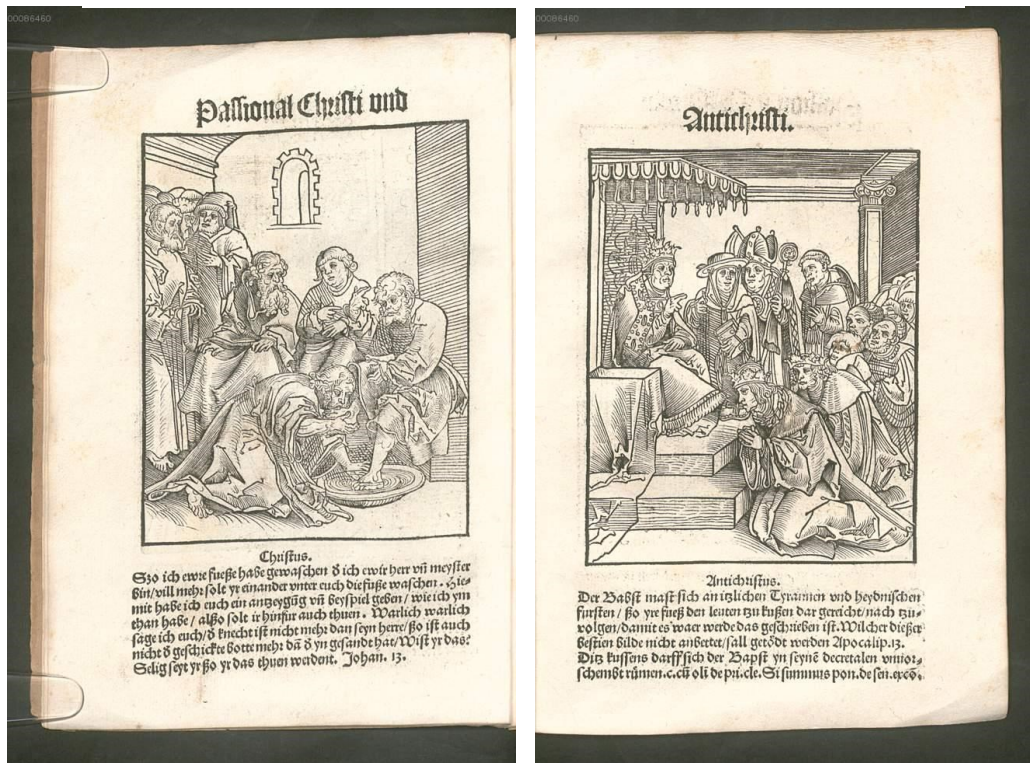
5. Zaključak

Uspjeh reformacije zagaraniran je upravo u prvim godinama djelovanja zbog široke kulturno-vjerske propagande koja je svoje materijale usmjerila na sve slojeve društva. Inicijalni fokus na glazbu, likovnu umjetnost i tiskovine pokazuje sveobuhvatnost propagandnog aparata čiji su glavni nositelji bili Martin Luther i Lucas Cranach Stariji. Dvostrukom povezanosti glazbe i likovne umjetnosti s tiskom omogućena je masovna distribucija materijala koji su bili i religijske i kulturne važnosti. Premošćivanjem problema nepismenosti implementacijom vizualnih elemenata, reformacija je otvorila nepismenim i nižim slojevima društva nova znanja i viđenja po pitanju djelovanja Katoličke crkve. Uključenost kompleksnog slikarstva i složenijih tekstova na narodnom jeziku omogućili su intelektualni impuls koji se dalje granao na pravce reformacijskog pokreta. Književna revolucija na narodnom jeziku svoj je začetak dobila upravo zahvaljujući reformacijskoj djelatnosti. Reformacija je uspješnom kampanjom protiv Katoličke crkve postala hipocentar potresa čiji će epicentar nastati tijekom dvojne revolucije dugog 19. stoljeća. Ona nije samo otvorila nova znanja i medije široj javnosti, već je i pokazala kako se uspješno suprotstaviti bilo kojem poretku. Izazvavši vrhovni crkveni poredak putem propagande koja je uključivala sve slojeve društva, utrla je put političkim i društvenim revolucijama u Francuskoj i Velikoj Britaniji. Mobilizacija biračkog tijela u nastajanju začeta je upravo reformacijskom masovnom distribucijom i transformacijom konzumiranja medija kojom su postavljeni temelji modernog shvaćanja i primjene propagande. Unatoč frakcijama koje su odlazile u krajnosti uništavanjem dobara Katoličke crkve, početna ideja reformacije Crkve, iznesena u 95 Lutherovih teza, ostala je aktualna. Problemi unutar tradicionalnog katoličkog crkvenog sustava morali su se riješiti neovisno o reformacijskom pokretu. Ipak, prodiranjem u dubinu problema koji se sve više razgranjivao, jednom započet pokret nije mogao rezultirati ponovnim ujedinjenjem Katoličke crkve. Uvjetno rečeno, kao što je crkveni raskol 1054. godine rezultirao podjelom europskog društva na istočno i zapadno, raskol na pragu ranog novog vijeka rezultirao je podjelom na sjeverno i južno. Povrh toga, kvarenje reputacije Crkve oslobodilo je običan puk klerikalnog utjecaja i potaknulo je društvene promjene, već najavljene ukidanjem feudalizma.

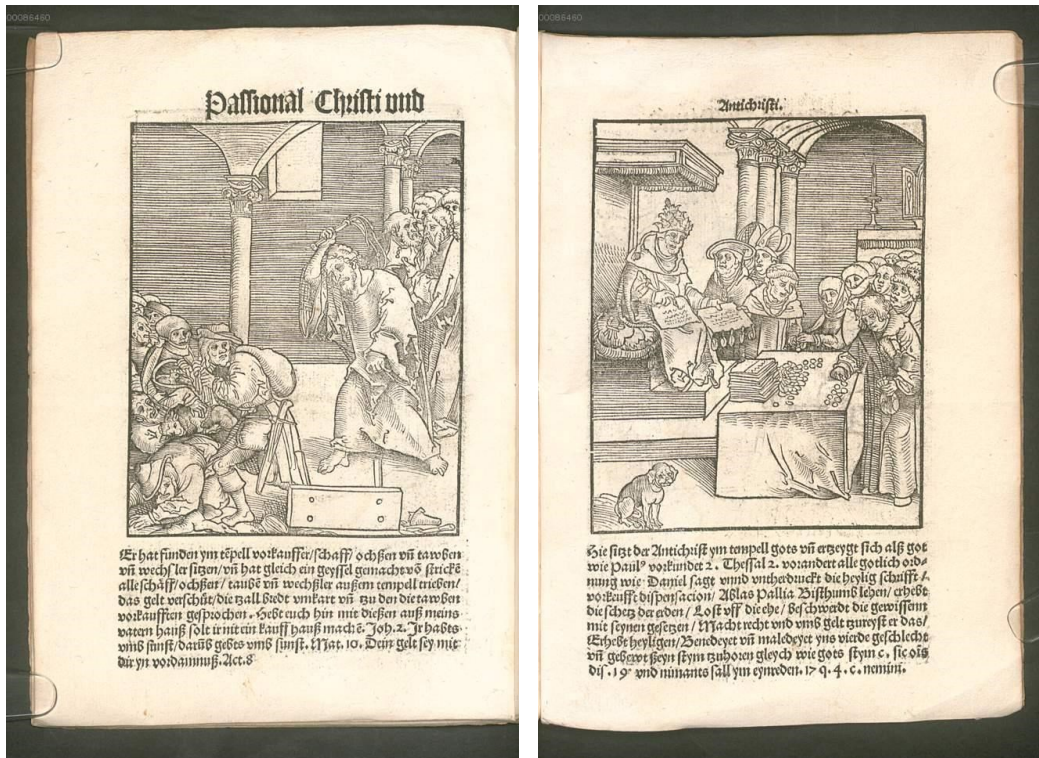
6. Slikovni prilozi

Slika 1. Pieter Bruegel Stariji, Babilonska kula (1563.)

*Slika 2. i 3. Grafike Lucasa Cranacha Starijeg u ciklusu „Passional Christi und Antichristi“ (1521.)
Krist pere noge učenicima, a papi podanici ljube noge.*

Slika 4. i 5. Grafike Lucasa Cranacha Starijeg u ciklusu „Passional Christi und Antichristi“ (1521.)
 Krist tjera trgovce iz hrama, a papa trguje u Crkvi.

Slika 6. Erhard Schön, grafika „Vrag svira gajde“

Ein Sendbrieff von

Ein erbern Frauen im Welichen stand, an ain
Klosterfrauen, gethon über berührung etlicher hässlicher geschiffe
in Sermon begriffen. So die Klosterfrau verbiert, vnd darauff
ain lange vngesalzne geschiffe zu verfach erzelt hat ic.

Slika 7. Omotna stranica poslanice iz 1524. godine.

7. Izvori priloga

Slika 1. Preuzeto s: <http://www.visual-arts-cork.com/famous-paintings/tower-of-babel.htm>.

Slika 2. Preuzeto s Bayerische Staats Bibliothek: Martin Luther, *Passional Christi vnd Antichristi*, 1521. <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&l=es&bandnummer=bsb00086460&pimage=00008&v=100&nav=>.

Slika 3. Preuzeto s Bayerische Staats Bibliothek: Martin Luther, *Passional Christi vnd Antichristi*, 1521. <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00086460&pimage=9&v=100&nav=&l=es>.

Slika 4. Preuzeto s Bayerische Staats Bibliothek: Martin Luther, *Passional Christi vnd Antichristi*, 1521. <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&l=es&bandnummer=bsb00086460&pimage=00026&v=100&nav=>.

Slika 5. Preuzeto s Bayerische Staats Bibliothek: Martin Luther, *Passional Christi vnd Antichristi*, 1521. <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&l=es&bandnummer=bsb00086460&pimage=00027&v=100&nav=>.

Slika 6. Preuzeto s: <http://www.prydein.com/pipes/etchings/devil.html>.

Slika 7. Preuzeto iz: Aleksandar Stipčević, *Povijest knjige*. Matica hrvatska, 2006., str. 455.

8. Popis literature

1. *Biblija: Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006.
2. Brant, Phil. „Martin Luther and Visual Art“. Concordia University Portland. Pristup ostvaren 12. 6. 2020., <https://libguides.cu-portland.edu/reformation/art>.
3. Belloc, Hilaire. *Kako je nastala reformacija*. Zagreb, 2012.
4. Collins, Neil. „Protestant Reformation Art“. Pristup ostvaren 16. 6. 2020. <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/protestant.htm>.
5. Crofts, Richard A. „Printing, Reform, and the Catholic Reformation in Germany (1521-1545)“. *The Sixteenth Century Journal* 3 (1985), br. 16: 369-381. Pristup ostvaren 17. 4. 2020., <https://www.jstor.org/stable/2540224>.
6. „Hans Holbein the Younger“. The National Gallery. Pristup ostvaren 16. 6. 2020. <https://www.nationalgallery.org.uk/artists/hans-holbein-the-younger>.
7. Heal, Bridget. „Art and Religious Reform in Early Modern Europe“. *Special Issue: Art and Religious Reform in Early Modern Europe* 2 (2017), br. 40: 246-255. Pristup ostvaren 16. 6. 2020. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-8365.12305>.
8. Lightwood, James T. *Hymn-Tunes and Their Story*. London, 1952.
9. Lloyd, Rebecca. „Bach: Luther's Musical Prophet?“. *Current Musicology* (2007), br. 83: 5-32. Pristup ostvaren 12. 6. 2020. <https://journals.library.columbia.edu/index.php/currentmusicology/article/view/5086/2344>.
10. Loewe, J. Andreas. „Why do Lutherans Sing? Lutherans, Music, and the Gospel in the First Century of the Reformation“. *Church History* 1 (2013), br. 82: 69-89. Pristup ostvaren 17. 4. 2020. <https://www.jstor.org/stable/23358906>.
11. „Lucas Cranach the Elder“. The National Gallery. Pristup ostvaren 16. 6. 2020. <https://www.nationalgallery.org.uk/artists/lucas-cranach-the-elder>.
12. Milosavljević, Angelina R. „Reformacija, Luter i upotreba grafike u propagandne svrhe: Papa kao Antihrist“. *Filozofija medija: Mediji i alternativa* (2018), br. 22: 167-181.
13. Pettegree, Andrew. „The art that built Martin Luther's brand“. Apollo. Pristup ostvaren 16. 6. 2020. <https://www.apollo-magazine.com/the-art-that-built-martin-luthers-brand/>.
14. Sternfeld, Frederick W. „Music in the Schools of the Reformation“. *Musica Disciplina* (1948), br. 2: 99-122. Pristup ostvaren 17. 4. 2020. <https://www.jstor.org/stable/20531762>.

15. Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
16. „Vanitas“. Tate. Pristup ostvaren 16. 6. 2020. <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/v/vanitas>.
17. Wilson, Archibald Wayet. *The Chorales, Their Origin and Influence*. London: The Faith Press, 1920.